

santes creus

Revista de l'Arxiu Bibliogràfic

Número XXIII

2010

santes creus

Sumari

Reflexions a l'entorn dels topònims dels documents medievals de Santes Creus, ...	5
<i>per Ramon Marrugat</i>	
Moneda, peces de moneda d'or i magnats a Santes Creus, ...	39
<i>per Arnald Puy</i>	
Croats anglonormands a Tortosa (segona meitat del segle XII), ...	49
<i>per Antoni Virgili (Universitat Autònoma de Barcelona)</i>	
La defensa de Santes Creus, 19 i 20 de febrer de 1809, ...	75
<i>per Francesc Murillo</i>	
Els refugiats a Aiguamúrcia durant la Guerra Civil (1936-1939), ...	93
<i>per Roberto Zepeda</i>	

Moneda, peces de moneda d'or i magnats a Santes Creus¹

Arnald Puy²

Introducció

Aquest escrit té el seu origen en una conferència pronunciada el 27 de setembre del 2009 al monestir de Santes Creus.³ Es van presentar els resultats de l'anàlisi de l'ús de la moneda d'or als documents compilats al Diplomatarí del monestir.⁴ L'objectiu era oferir als assistents les dades ja publicades un any abans en forma d'article a la revista *Gaceta Numismática*.⁵ En aquest sentit, doncs, no es van mostrar els resultats inèdits d'una investigació en curs sobre les condicions d'ús i extensió de la moneda d'or als comtats catalans, sinó els d'un estudi monogràfic ja realitzat circumscrit espacialment i temporal en uns contorns ben precisos. Les línies que seguiran a continuació pretenen oferir una síntesi del que es va dir aquell dia, i per això es presentaran les dades de la pròpia recerca juntament amb algunes breus referències a estudis sobre el funcionament de la moneda en les societats precapitalistes. El maneig simultani d'aquests dos recursos tant desiguals només vol situar la monografia en un marc de discussió historiogràfic

¹ Amb la col·laboració del Ministerio de Ciencia e Innovación.

² Becari de Formació de Personal Investigador (F.P.I., ref. BES-2008-002037) adscrit al Departament de Ciències de l'Antiguitat i l'Edat Mitjana de la Universitat Autònoma de Barcelona (U.A.B.) i al projecte I+D "Aclimatación y difusión de plantas en Al-Andalus" (HUM2007-62899/Hist), dirigit per la Dra. Helena Kirchner, de la Universitat Autònoma de Barcelona.

³ Vull agrair la invitació i l'amabilitat de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus.

⁴ PAPELL I TARDIU, Joan. *Diplomatarí del monestir de Santa Maria de Santes Creus (975-1225)*. Vol I-II. Barcelona: Fundació Noguera, 2005. En l'estudi es referenciarà com DSC.

⁵ PUY, Arnald. "La moneda d'or al Diplomatarí de Santa Maria de Santes Creus (975-1225)". *Gaceta Numismática*, 169, 2008, pp. 39-60.

més general. No es pretén en cap cas ponderar la vigència del que s'ha escrit fins el moment sobre la utilització d'aquesta moneda als comtats catalans a partir de l'estudi exclusiu d'aquest cas concret. L'objectiu és oferir les conclusions d'un estudi específic a la llum de les propostes genèriques realitzades durant aquests darrers anys.⁶

L'ús de balances

La primera menció de l'or a Santes Creus és del 977. Es tracta d'un acord entre Guitard de Mureden i el bisbe de Barcelona en el qual s'acordava el pagament de *dues libras auri cocti* si el pacte establert entre ells es trencava de forma intencionada.⁷ L'or sense encunyar s'inclouïa, per tant, en el sistema ponderal de la lliura monetària.⁸ Les peces de moneda, però, també eren pesades: al 1161 un individu reconeixia deure *XXI morabetinos bonos lupinos vel aiadinos boni auri et recti ponderis*; al 1175 es consignava una venda a canvi de *XII morabetinos bonos vel aiadinos de boni auri et obtimi pensi*, així com la venda d'un *cellarium* al monestir a canvi de *CCXXXV morabetinos bonos, lobetos vel aiars et de recto penso*.⁹ Són, tan sols, tres exemples concrets extrets d'un conjunt més ampli de

⁶ L'anàlisi del guió historiogràfic sobrepassa els objectius del treball. Es citarà a continuació la bibliografia emprada per contextualitzar l'estudi, sense intenció de ser exhaustiu. BONNASSIE, Pierre. *La Catalogne du milieu du Xè a la fin du XIè siècle. Croissance et mutations d'une société*. Universitè de Toulouse – Le Mirail, 1975, p. 382 va proposar una difusió generalitzada de les peces d'or per tots els nivells de la societat. L'afirmació va ser posada en dubte poc després per BARCELÓ, Miquel. "L'or d'Al-Andalus circulant als comtats catalans. Un or vist i no vist?". A *Symposium Numismàtic de Barcelona*, vol. I, pp. 313-334, p. 315, però va ser acceptada, en els seus trets generals, per VEGUÉ, Pere. "La circulació monetària àuria a la Península després del "mil·lenni". El problema del mancus de Barcelona", *Symposium Numismàtic de Barcelona*, I. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, 1979, pp. 329-358, p. 332; per SALRACH, Josep Maria. *El procés de feudalització. Segles III-XII*, a VILAR, Pierre. *Història de Catalunya*, vol. II, Barcelona: Edicions 62, 1987, p.273 i sobretot per FARIAS, Víctor. "Compraventa de tierras, circulación monetaria y sociedad campesina en los siglos X y XI", *Anuario de estudios medievales*, 29, Barcelona: CSIC, 1999, pp.268-294, p.271, p.279. La qüestió ha estat tractada igualment per BALAGUER, Anna Maria. *Del Mancús a la Dobra*. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, 1993; BALAGUER, Anna Maria. *Història de la Moneda dels Comtats Catalans*. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans, 1999 i per CRUSAFONT, Miquel. *Història de la Moneda Catalana*. Barcelona: Editorial Crítica, 1996. D'altra banda, RETAMERO, Fèlix. "Tadmekka, los taifas y los feudales. De nuevo sobre la moneda fiscal y la moneda feudal", a BARCELÓ, Miquel; TOUBERT, Pierre (eds.). *L'Incastellamento. Actas de las reuniones de Girona (26-27 de noviembre 1992) y de Roma (5-7 de Mayo)*, Roma: École Française de Roma, 1998, pp.148-152, va observar que la poca presència de mercats al llarg del segle XI dificultava la conversió masiva del producte pagès en moneda. Igualment, RETAMERO, Fèlix. "Els primers comptes catalans: Els números primerencs del feudalisme", a BARCELÓ, Miquel; FELIU, Gaspar. *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, València: Universitat de València, 2003, pp.103-118 va posar de relleu la necessitat de no considerar cada expressió monetària amb referències a or com una evidència sistemàtica de la seva utilització efectiva com a mitjà de pagament.

⁷ DSC, 2.

⁸ La lliura monetària equivalia a 326 2/5 grams i a 20 sous o 240 diners. PELLICER BRU, Josep. *Repertorio Paramétrico-Metrologico medieval de los reinos hispánicos*. Barcelona-Madrid: ANE, Musco Casa de la Moneda, 1999, pp. 116-117.

⁹ DSC, 99, 187, 217 respectivament.

documents on s'ha identificat numerari auri sotmès a comprovacions ponderals. Aquestes comprovacions, però, no només es realitzaven quan es manejaven peces de moneda i metall preciosos. Algunes matèries usades com a mitjà de pagament també van ser pesades i comprovades, com mostra un document de 1180 on s'establia el pagament de *III libras bone cere ingenio et in bona pace* a canvi d'un hort, vinya i camp; o un text en el qual es cedia a un particular una terra a canvi d'un cens anual de *medium quartarium olei boni ad quartarium Barchinone*.¹⁰ No es perceben, en aquest sentit, diferències substancials entre el tracte que es donava a les peces de moneda, al metall no encunyat i a les matèries diverses emprades com a mitjà de pagament, tot i que és evident que entre els personatges documentats al DSC es va preferir el metall encunyat com a instrument comptable hegemònic. Aquest fet suggereix que les peces de moneda d'or documentades al DSC van ser emprades com si fossin metall sense encunyar; és a dir, no van ser manejades pròpiament com "peces de moneda". Sotmetre algunes d'aquestes peces a pesatge suposava el qüestionament de la diferència entre el valor metàl·lic i el valor nominal del numerari, la relació tibant i canviant dels quals és l'element formatiu del signe monetari.¹¹ El valor nominal ha de ser sempre superior al valor metàl·lic de la peça de moneda per tal que l'encunyació sigui sostenible per l'autoritat emissora pertinent. El que dóna aquest valor afegit respecte al valor que incorpora en metall és l'encuny, el signe del poder en qüestió. Així, l'ús de balances en el maneig del numerari mostra el rebuig d'aquesta plusvàlua, el rebuig també a la part de la peça ocupada per l'autoritat i la seva valoració exclusivament per la quantitat de metall que incorporava.

El signe de l'autoritat

Aquesta marca de l'encuny, però, era l'element distintiu que servia als que realitzaven tractes per identificar les peces de moneda que manejaven. S'ha referenciat, en el paràgraf anterior, una expressió monetària on es van utilitzar morabetins *lupinos vel aiadinos*. També s'ha identificat al 1150 un deute expressat en *XC moabitinos bonos marinos et marruchinos per medium et boni auri sine engan*.¹² La diferent caracterització de les peces dels almoràvits significa que els relacionats amb

¹⁰ DSC, 228, 233 respectivament.

¹¹ Per la relació entre valor nominal i valor en metall, BARCELÓ, Miquel *et alii*. "De moneta (notes crítiques sobre moneda, peces de moneda i historiadors)". *Acta Numismàtica* 12. Barcelona, 1982, pp. 19-29.

¹² DSC, 43.

el monestir de Santes Creus estaven acostumats a manejar-les i eren capaços de diferenciar-les de manera inequívoca. La diferenciació es feia a partir de l'observació del signe de l'autoritat; era, per tant, un discerniment visual. D'aquesta forma, al DSC es van identificar fins a tres tipus diferents de morabetins: els *lupinos* eren els morabetins encunyats a València i a Múrcia entre 1147 i 1172 per Abū 'Abd Allāh Muh_ammad ibn Sa'id ibn Muh_ammad ibn Ah_mad ibn Mardāniš, conegut amb el sobrenom de Ibn Lup (el rei "Llop" dels documents catalans). Els *aiadinos* van ser els encunyats per l'emir 'Abd Allāh ibn 'Iyād a Múrcia entre 1145 i 1147, i pel que sembla rebien en ocasions la mateixa consideració que els *lupinos*.¹³ Respecte als *marinos et marruchinos*, s'havia dit que rebien aquest nom perquè venien per mar, però posteriorment es va proposar que serien les peces de moneda encunyades pels merinides, anomenats "marinos" pels cronistes.¹⁴ Tot i aquest ús del signe de l'autoritat per discernir tipològicament les peces, no sembla haver-hi res, com s'ha comentat anteriorment, que insinuï que eren valorades de forma diferent al seu pes en metall. Un altre exemple que suggereix la consideració equivalent que rebien les matèries diverses i les peces de moneda d'or es troba als testaments: al 1213 Elisenda de Queralt legava a distints beneficiaris *res meas mobiles, frumentum, ordeum sive aliud genus annone, vinum et vasa vinarum et panos, bestias, solidos Barchinone, morabetinos*.¹⁵ No sembla apreciar-se cap diferència en aquest document respecte el tractament que es donava al numerari i al forment, per exemple. De fet, és en els testaments on s'observa que els morabetins, per exemple, eren un bé més del conjunt patrimonial del testador. Es barrejaven amb drets sobre castells, béns immobles, producció camperola o sous, i per tant, perdien la consideració de signe monetari per arribar a ser, en certa manera, *monnaie-merchandise*.¹⁶

En ocasions, els participants en les transaccions van valorar l'operació realitzada mitjançant equivalències en les que incloïen un referent monetari simultàniament amb una o més matèries. És el cas, per exemple, d'expressions com *C morabetinos bonos aiadinos et lupinos legitimi pensi in auro sine engan et unum pullinum et unam vacam; unum equum et X solidos et alia parte duos aureis et unum*

¹³ Abunden molt les expressions *morabetinos lupinos vel aiadinos*.

¹⁴ Pels *aiadinos* i *lupinos*, MATEU I LLOPIS, Felip. "Morabetinos in auro y mazmudinas iucefias (1162-1276)". *I Jarique de Estudios Numismáticos Hispano-Árabes*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1988, pp. 181-191. Pels *marinos et marruchinos*, MATEU I LLOPIS, Felip. "Morabetinos lupinos y Alfonsinos desde Ramon Berenguer IV de Barcelona a Jaume I d'Aragó (1131-1276)". *II Jarique de Numismática Hispano-Árabe*. Lleida: Quaderns de l'Institut, 1988, pp. 93-116. Mateu i Llopis va corregir la identificació feta per BOTET, Joaquim. *Les Monedes Catalanes*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, vol. I, 1976, p. 68, de que els *marinos* rebrien aquest nom perquè vindrien per mar.

¹⁵ DSC, 523.

¹⁶ El concepte és de HENNEQUIN, Gilles P. "De la monnaie antique a la monnaie musulmane". *Annales E.S.C.* Juliol-Agost 1975, pp. 890-899.

pollinum, o *CCL morabetinos anfossinos de paga boni auri et recti ponderis et unum pollinum caballinum duorum annorum*.¹⁷ Els morabetins es situaven, en aquests tractes, al mateix nivell de qualitat que els cavalls en el moment de saldar l'operació. La utilització conjunta de matèries diverses i referents monetaris —que, com es veurà a continuació, també podien ser diversos— a l'hora d'establir el valor dels intercanvis reflecteix el marge que tenien els individus relacionats amb Santes Creus en l'establiment d'equivalències entre coses. La fixació del valor del tracte en qüestió es realitzava a criteri dels que participaven en l'intercanvi. No es percep, almenys fins al 1170, cap signe al DSC que insinuï l'existència d'una reducció d'aquest ventall de possibilitats comptables.¹⁸

La coexistència de diferents unitats comptables i mitjans de pagament

Fins llavors, es documenten nombroses unitats de referència monetària. S'ha vist a l'inici de l'article com un pes determinat de l'or —*dues libras auri cocti*— podia servir per valorar una operació. Es podia emprar també el pes de l'or com a unitat de referència per valorar el preu d'una altra matèria efectivament entregada com a mitjà de pagament: al 1023 es va vendre un castell a canvi de *cavillos tres optimos quos in pretio LX untiarum auri recepimus*.¹⁹ Un pes determinat de l'or de València podia actuar també com a referent monetari: al 1084 es va vendre un alou per *unum optimum cavallum de pretio sexaginta unciis auri de Valencia*.²⁰ No sempre calia, però, explicitar el mitjà de pagament: al 1093 es van vendre unes *ereditates per XXX uncias de auro de Valentia in rem valentem*.²¹ En algunes ocasions s'ha documentat també com l'operació es valorava simultàniament en una quantitat de mancusos i en or de València, tal i com evidencien expressions

¹⁷ DSC, 204 (1178); 250 (1182), 610 (1225). Els morabetins alfonsins esmentats al document de 1225 són els morabetins encunyats pel rei Alfons VIII a Castella, amb un pes i una llei molt semblans als morabetins encunyats per ibn Lup a Múrcia. BALAGUER, Anna Maria. *Del Mancús a la Dobla. Or i Paries d'Hispania*. Barcelona: ANE, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, 1993, pp. 76-78. Per les diferents possibilitats en la construcció d'equivalències entre coses. BARCELÓ, Miquel. "La construcció d'equivalències entre coses en la documentació dels segles IX al XI". A BARCELÓ, Miquel, et alii. *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2003, pp. 35-45.

¹⁸ La desaparició de la moneda d'or de la documentació de Santes Creus comença a ser documentalment perceptible a partir de 1170. L'esvaïment progressiu d'aquesta moneda i de l'ús de les matèries alternatives com a mitjans de pagament va anar relacionada amb la cada vegada major presència de la peça de plata, l'instrument comptable del comte de Barcelona. VEURE PUY, Arnald., "La moneda d'or al Diplomatarí de Santes Creus (975-1225)", pp. 51-57. També PUY, Arnald. "Quiénes usaron moneda de oro en el Diplomatario de Santes Creus?", inèdit.

¹⁹ DSC, 8.

²⁰ DSC, 21.

²¹ DSC, 26.

com *mancusos XVI de auro rovallensis*, *manbcones quinquaginta ex auro Valentie o quingentis manchusos in auro Valentie*, al 1093, 1085 i 1112 respectivament.²² Els morabetins també podien ser utilitzats com a unitat de valor: al 1181 s'establí un pagament de *CCXX aureos et propter unum equum de XXX morabetinos*. La més reveladora expressió monetària pel que respecta a aquest marge de possibilitats en l'establiment del valor de l'operació s'ha trobat en un document de 1084 que registrava la venda d'un alou per *XVI moabatinos aiadinos in denariis CXII solidos*.²³ En aquesta expressió es va designar el valor de l'alou específicament en morabetins aiadins per posteriorment traspasar aquesta quantitat en sous i en diners. Hi ha, en rigor, dues unitats monetàries actuant sobre una única matèria. Per tant, al DSC es documenta la coexistència de distintes unitats comptables sense que això suposi cap conflicte pels que participaven en les transaccions. La presència d'espècies monetàries noves no anul·lava l'ús de les anteriors. Al cap de poc temps es produïa la conversió de la peça de moneda en unitat monetària,²⁴ però això no suposava la desaparició o l'abandó de les unitats de referència preexistents. Cal ressaltar la convivència simultània de diferents fórmules monetàries, totes elles socialment acceptades per igual.

En aquest sentit, les precaucions a l'hora d'identificar els elements que participaven en la construcció del *pretium* —mitjà de pagament i unitat de valor— són ineludibles. L'ús simultani de diverses unitats de referència en una mateixa expressió, juntament amb què en ocasions no es precisava quin era el mitjà de pagament emprat —l'expressió *in rem valentem*, “en matèries que tenen aquest valor”— i la dificultat en discernir el mitjà de pagament i la unitat comptable en una expressió monetària concreta són elements que suggereixen no postular moviment de peces de moneda en cada document on es mencionin *mancusos* o *morabetins*, per exemple. La manca de l'expressió *in rem valentem* no significa automàticament que una operació es saldés amb numerari.²⁵ Les transaccions valorades en una quantitat específica de *solidii* tampoc no evidencien de forma

²² DSC, 25, 22, 30. Per les expressions “mancús d'or de València”, BALAGUER, Anna Maria. *Del Mancús a la dobla*, p. 39. L'or de València també es coneix com “or de rovalls”, expressió que fa referència a la mala qualitat de la talla. Segons Balaguer, equivalien a un quart de dinar i eren de set quírats. BALAGUER, Anna Maria. *Del Mancús a la Doble*, p. 38; BALAGUER, Anna Maria. “Influencias de las acuñaciones musulmanas en los sistemas monetarios de los reinos ibéricos medievales”. *Gaceta Numismática*, 92, 1989, pp. 29-47

²³ DSC, 249.

²⁴ Això va ser observat inicialment per Fèlix Retamero al cartulari de Sant Cugat del Vallès. RETAMERO, Fèlix. “La moneda al Cartulari de Sant Cugat del Vallès”. Inèdit. Al DSC el morabetí es documenta per primera vegada el 1128 i al 1181 ja apareix com a unitat de valor designant el preu d'un cavall, *CCXX aureos et propter unum equum de XXX morabetinos* (DSC, 240).

²⁵ Tot això ha estat observat per RETAMERO, Fèlix. “Els primers comptes catalans”, pp. 103-118.

mecànica el lliurament de diners. D'aquesta forma, les expressions monetàries que s'han presentat anteriorment que fixaven un valor definit en *manchusos in auro Valentie* no es poden entendre inequívocament com una evidència de la circulació efectiva de peces de moneda d'or.²⁶ En ocasions no era necessari explicitar la matèria usada com a mitjà de pagament, i per tant és possible que en aquests tractes es pagués amb una matèria el valor de la qual s'hagués definit en aquests termes, usant simultàniament dues unitats de valor. Com s'ha vist, això no era un recurs excepcional. L'important pel bon desenvolupament de la transacció era la fixació del valor monetari del tracte i no tant el mitjà emprat per sancionar l'operació. Tot i així, l'explicitació de la unitat de referència no era tampoc una condició indispensable per l'èxit de la transacció: al 1163 es van intercanviar *turris, curtalis et orti, cum arboribus diversi generis per pelles unas varies novas, coopertas de purpura et II cisclatones bonos et II pelliceas rubeas bonas*.²⁷

S'ha introduït en els paràgrafs anteriors el concepte de “monnaie-merchandise”. Hennequin la defineix com aquella moneda que circula “avant l'État, sans l'État ou hors l'État”. Els morabetins, en aquest sentit, circulaven en un context que no els hi era propi. La incapacitat del comte de disciplinar el seu curs, així com la inexistència d'evidències que suggereixin la presència d'una fiscalitat comtal sistemàtica, van ser factors clau en el manteniment de la qualitat i quantitat metàl·lica de les peces.²⁸ Per contra, la peça de moneda de plata —el diner de Barcelona— era el signe monetari de l'autoritat, la talla del qual podia ser alterada a voluntat segons les necessitats financeres del moment. Aquesta desigual capacitat del poder comtal per alterar una o altra peça era ben coneguda per alguns individus, que van decidir protegir-se d'aquests desequilibris metàl·lics en les operacions creditícies; és a dir, en aquells tractes en els quals era important mantenir l'estabilitat del valor del préstec i evitar que un posterior reajustament en el metall del numerari inicialment emprat en l'acord alterés el valor de l'operació: al 1183 Bernat Escasset i Guillem de Crassa van acordar que si en el moment de retornar el préstec, inicialment fixat en 425 sous de moneda de Barcelona, l'autoritat havia alterat la quantitat metàl·lica de les peces de moneda emprades, aquest es tornaria en morabatins, a raó de set sous el morabatí.²⁹ L'estratègia dels individus

²⁶ Contra BALAGUER, Anna Maria. *Del Mancús a la Dobla*, p. 39. Balaguer conclou que les expressions “mancús d'or de València” designaven el pes d'un dinar o mancús pagat en peces de moneda de rovalls o quarts de dinar d'una llei aproximada de set quirats, actuant, d'aquesta manera, com a unitat de valor (1 mancús = 3'85 grams).

²⁷ DSC, 105.

²⁸ RETAMERO, Fèlix. “Els primers comptes catalans”, pp. 165-167.

²⁹ El “marge fiduciari” és la suma del cost de fabricació de la peça i el senyoreatge respecte al valor del metall en brut. La definició és de TORRÓ, Josep. “Moneda forçada”. Ingressos reials i espècies monetàries al regne de València (1238-1500). Inèdit.

que van realitzar aquest tracte va ser resguardar-se dels efectes nocius de cobrar el deute amb peces de moneda metàl·licament devaluades; és a dir, amb numerari que inlogués un major marge fiduciari.³⁰ El cobrament d'un deute amb diners de Barcelona que continguessin menys metall que els anteriorment prestats hagués significat l'acceptació de la diferència de metall entre els dos tipus, nominalment equivalents, considerant que l'alteració en l'espai que ocupava aquest marge fiduciari era irrellevant en l'establiment de l'acord monetari. En altres paraules, haguessin acceptat la capacitat comtal d'esdevenir valor dins la mateixa peça de moneda. Es tracta d'una clàusula identificada també en alguns documents del Diplomataris de Santa Anna de Barcelona³¹ i presumiblement s'identifiqui també en altres conjunts documentals quan aquests siguin estudiats sistemàticament.

Ja s'ha vist com les operacions es podien sancionar fent servir matèries diverses. No sembla que el numerari sigui imprescindible per poder realitzar intercanvis. És el signe monetari hegemònic, però això no significa que fos l'únic recurs a l'hora de valorar els tractes realitzats. Les dades obtingudes del DSC han mostrat com durant el període d'emissió dels mancusos de Bonhom, Enees i *Raimundus Comes* (1018-1076)³² —l'emissió dels quals es suposava una conseqüència a la necessitat creixent de moneda que experimentaria la florida economia catalana, sustentada per individus acostumats a moure peces de moneda d'or³³— la majoria de tractes realitzats al DSC es van dur a terme sense moviment de numerari: quatre d'un total de deu documents disponibles per aquest període contenen expressions monetàries. Tres d'aquestes quatre expressions inclouen mencions a or³⁴ i en dues d'elles participen explícitament cavalls valorats en unces d'or, al 1023 i al 1067.³⁵ La meitat dels intercanvis escripturats amb referències monetàries en aquest període (1018-1076), doncs, són sancionats sense peces de moneda. Si s'allarga l'anàlisi fins que s'esmenta el primer morabatí, al 1128, es disposa entre 1079 i 1128 d'un total de vint documents, dels quals nou contenen expressions

³⁰ ALTURO PERUCHO, Jesús. "Notes numismàtiques dels Diplomataris de Santa Anna de Barcelona (Fons de Santa Anna i de Santa Eulàlia del Camp) del 942 al 1200", *Acta Numismàtica*, 11, 1981, pp.121-141.

³¹ Els mancusos de Bonhom, un orfebre i prestamista jueu de Barcelona, imitaven o bé els dinars del califa al-Qāsim al-Ma'mūn, els dinars dels Tujibi-s o els dinars de Yah__yà al-Mu'tali, de Ceuta. Enees es caracteritza com el successor de Bonhom. Pel que respecta als mancusos *Raimundus Comes*, són els mancusos emesos pel comte Ramon Berenguer I ja amb la clara intenció d'establir un ferm monopoli sobre l'emissió de peces d'or. VEURE BALAGUER, Anna Maria. *Del Mancús a la Doble*, pp.25-28.

³² CRUSAFONT, Miquel. *Història de la moneda catalana*. Barcelona: Editorial Crítica, 1996, pp. 63-66. VEGUÉ, Pere. "La circulació monetària àuria a la Península després del "mil·lenni, p.332.

³³ DSC, 8, 11, 13.

³⁴ DSC, 8; 13.

³⁵ DSC, 17, 21.

monetàries, vuit amb referències explícites a l'or. D'aquests, dues transaccions es fan escripturades inequívocament valorant cavalls en unces d'or³⁶ i una amb unces d'or de València *in rem valentem*.³⁷ És a dir, entre 1018 i 1128 es disposa de trenta documents, tretze dels quals contenen expressions monetàries, onze d'elles emprant explícitament or. En cinc —el 45'45%, gairebé la meitat— es salden efectivament amb matèries valorades a partir del metall preciós. En rigor, al DSC no sembla existir necessitat de numerari auri per poder saldar satisfactòriament els tractes. S'utilitzaven matèries alternatives sense problemes, si així s'acordava entre els participants en les transaccions.

Al Diplomatari de Santes Creus la primera menció del terme “mancús” en una expressió monetària és del 1064 i s'explicita que es tracta de mancuses de 10 la unça, fet que revela la coneixença, per part dels participants en la transacció, dels anteriors de 7 o 8 la unça, els de Bonhom i Enees, que no són mencionats en cap document del Diplomatari. Tot i així, el mancús es va emprar majoritàriament al DSC com a unitat de valor i no hi ha cap element que permeti postular una circulació rellevant de mancuses entre els individus relacionats amb el monestir.

Qui va utilitzar la moneda d'or?

Qui eren, però, els personatges que van utilitzar moneda d'or? L'estudi realitzat amb l'objectiu de precisar el patrimoni, l'estatus i les relacions socials i genealògiques dels individus documentats al DSC usant aquesta moneda ha permès identificar un total de vuitanta-tres persones diferents.³⁸ Les conclusions encara són prematures, però s'ha pogut identificar a grans trets dos grups de personatges: els que tan sols s'han pogut trobar en escriptures del DSC —el 60%— i

³⁶ DSC, 26.

³⁷ DSC, 11.

³⁸ Puy, Arnald. “Quiénes usaron moneda de oro en el Diplomatario de Santes Creus?”. Inèdit. En aquest treball es van cercar també els personatges identificats al DSC en altres conjunts documentals com el Diplomatari de la Catedral de Tortosa, el Diplomatari de Poblet, l'Arxiu Antic de Santa Anna de Barcelona, l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona, el Cartulari de Sant Cugat del Vallès, la Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny i el *Liber Feudorum Maior*. VIRGLI, Antoni. *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1212)*, vol. I-II. Barcelona: Fundació Noguera, 1997-2001; ALTISENT, Agustí. *Diplomatari de Santa Maria de Poblet, vol. I, anys 960-1177*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1993; ALTURO PERUCHO, Jesús. *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona, del 942 al 1200. Aproximació històrico-lingüística*. Barcelona: Fundació Noguera, 1985; BAUCELLS I REIG, Josep; FÀBREGA I GRAU, Àngel; RIU I RIU, Manuel; HERNANDO I DELGADO, Josep; BATLLE I GALLART, Carme. *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona, segle XI*, vol. I, II, III, IV, V y VI. Barcelona: Fundació Noguera, 2006; RIUS SERRA, José. *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, vol. I, II y III. Barcelona: CSIC, 1947; SAROBE I HUESCA, Ramon. *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Vol. I-II. Barcelona: Fundació Noguera, 1998; MIQUEL I ROSELL, Francisco. *Liber Feudorum Maior*, vol. I, II y III. Barcelona: CSIC, 1962.

aquells que s'han pogut identificar també com a mínim en un dels altres conjunts documentals manejats —el 40%-. Hi ha, per tant, un volum destacat de personatges que posseïren un volum de patrimoni el suficientment gran i dispers com per constar en altres diplomataris i cartularis. Sembla, en aquest sentit, que existeix una correspondència entre la posició social d'un individu i la seva major o menor presència documental: Alguns llinatges aristocràtics com els Castellvell, els Cervera, els Cervelló, els Montcada, els Guàrdia, els Alemany o els Sentmenat s'han documentat, com a mínim, en tres del total de conjunts documentals emprats per l'estudi.

Continuant amb els personatges mencionats en altres conjunts documentals apart del DSC, la quantificació de les dades ha revelat que un personatge s'ha documentat en tots els cartularis i diplomataris manejats; un altre en sis d'ells; dos s'han documentat en cinc; dos més en quatre; set en tres; cinc en dos i catorze en un.

Hi ha un volum d'individus que no han pogut ser identificats degut a que només se'ls ha trobat en un document del DSC, el qual no proporcionava la informació suficient per caracteritzar-lo: quatre pel segle XI sobre un total de divuit i tretze pel XII i el primer quart del tretze sobre un total de seixanta-cinc personatges. Per tant, s'ha pogut fer una aproximació més o menys detallada a un 80% dels personatges identificats usant moneda d'or al DSC.

Es tracta, en termes generals, d'individus que van participar en les expedicions de conquesta de Tortosa i/o Lleida i membres de famílies consolidades o personatges les relacions socials o genealògiques dels quals evidencien indubtablement la seva inclusió a l'estament feudal. També s'han documentat individus assentats en nuclis urbans, dedicats als negocis i a les operacions especulatives, alguns d'ells definits com a *probum hominum* de Barcelona o Tortosa i amb prestigi dins la societat del moment. Atès que el grup més nombrós és el d'individus documentats exclusivament al DSC, i que vint-i-sis d'aquests sobre un total de cinquanta s'han trobat associats a renta —dècimes, primícies— o disposant de béns arrendats a altres personatges, es pot afirmar que fins i tot dins del grup dels que semblen tenir menys presència documental hi ha un volum important d'individus que podien exercir control sobre el treball d'altres. En general, doncs, la moneda d'or documentada al DSC va ser emprada per gent benestant, amb major o menor capacitat d'influència. L'estudi de les traces documentals deixades per aquesta moneda suggereix que es va utilitzar majoritàriament per un circuit reclus restringit a un sector consolidat de la societat. L'estudi de més conjunts documentals i la introducció del registre numismàtic en la qüestió permetrà obtenir més informació sobre el grau i condicions d'ús de la moneda d'or als comtats catalans.

